

УДК 37.011.02.091.3.012

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpe.2021.35.11326>

РОЛЬ ПРОБЛЕМО-ПОШУКОВИХ МЕТОДІВ У НАВЧАННІ

Ірина Хлопик

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
вул. І. Франка, 24, Дрогобич, Україна, UA-82100
rektorat_ddpu@ukr.net*

*Мистецтво навчання є мистецтво пробуджувати в юних
душах допитливість і потім задовольняти її.
А. Франс*

Розкрито педагогічне поняття “метод навчання” – одне з головних понять дидактики, своєрідний синтез найважливіших компонентів навчально-виховного процесу: цілей, змісту, принципів, форм організації навчання, його виховної, зокрема світоглядної, функції.

Роль методів навчання нової експериментальної дисципліни, а саме математичної лінгвістики, ще займає свій достеменно не досліджуваний сектор у галузі педагогіки. Керуючись сучасними вимогами до методів навчання, можна виділити три типи навчання і, відповідно, три його структури, що історично виникли в процесі суспільного розвитку. Три можливі типи навчального процесу в сучасній школі, кожний з яких варто розглядати як підсистему єдиної класно-урочної системи навчання. Це інформаційно-повідомляючий, пояснювально-ілюстративний і проблемно-пошуковий типи навчання.

З часів заснування школи, стежачи за процесом навчання, вчені звернули увагу на те, що на уроці застосовують велику кількість видів діяльності вчителя й учнів.

Проблемно-пошукові методи навчання – це способи взаємопов’язаної діяльності вчителя та учнів, яка побудована за логікою постановки та розв’язання проблеми і спрямована на відкриття учнями нових знань, умінь, навичок.

Виявлено, що головною функцій проблемно-пошукових методів є формування в учнів самостійності мислення, готовності до творчої діяльності. Щоб виховати в учнів таку готовність, необхідно залучати їх до самостійного пошуку, до розв’язання проблем та проблемних ситуацій, а ураховуючи, що творчість – це складний синтез пізнавальної, емоційної і вольової сфер людської свідомості, складна діяльність, яка відбувається в межах певного змісту.

Проаналізовано, що ознакою творчості є новизна її продукту, саме це направлятиме учнів до пошуку нових і невідомих раніше явищ та процесів. Проводимо аналіз поняття методів навчання з погляду їх внутрішньої суті й зовнішніх форм вияву, що дає змогу ґрунтовніше розкрити теоретичний аспект однієї з найважливіших категорій педагогіки, показати, якою є ця категорія за способом відображення об’єктивного змісту.

Ключові слова: проблемна ситуація, сюжетно-рольова гра, колективне дослідження, диспут, гіпотеза.

Спостереження і досліди у навчанні мають особливу цінність, оскільки порівняно з емпіричними та експериментальними способами дослідження в науці додається ускладнення реалізації цих методів у школі віковими особливостями школярів, посідаючи водночас важливе місце у вирішенні завдань розумового виховання шкільної молоді. Пізнання людиною світу починається з вивчення одиничних предметів і явищ. Індуктивний спосіб навчання забезпечує перехід від одиночного до загального. З погляду логічних функцій індукція є умовиводом, завдяки якому учні доходять до загального висновку на основі знань про всі предмети певного класу (повна індукція) або на основі знань про всі предмети цього класу (неповна індукція) [1, ст. 163].

На основі ґрунтовного, хоч і стислого аналізу вихідних завдань розумового виховання молоді – систематичних знань на рівні сучасної науки і розвитку у молодих людей так званих формальних здібностей інтелекту – Г. Ващенко у другій частині своєї книжки подає розгорнуту відповідь на питання: як цього досягнути? Він, зокрема, привертає увагу педагогів до необхідності розвитку у кожного з учнів зазначених формальних здібностей інтелекту [1, ст. 23].

Друге завдання педагога – це розвиток у дітей творчої фантазії та духу пошуку. Саме цей шлях веде учнів до наукового мислення. Саме тому методи навчання варто аналізувати з позиції тих самих процесів мислення, що характеризують відповідні методи науки. Поділ методів навчання на пасивні та активні, на думку Ващенка, передбачає ситуацію, коли в умовах пасивних методів активна роль належить вчителю, а учень лише засвоює матеріал. Інша, протилежна зазначеній ситуація передбачає, що в активній ролі є учень, а вчитель лише допомагає йому, створюючи сприятливі умови. За зазначених умов різними й цілі навчання. У першому випадку, коли активна роль належить вчителю, діти отримують “готові знання”. У другому ж, навпаки, в позиції активної діяльності перебувають учні, що забезпечує виховання їхньої ініціативності і творчих здібностей. Роль учителя в цьому разі принципово інша: він створює лише належні умови, сприяючи пізнавальній діяльності тих, хто навчається, розвитку їхньої самостійності.

Отже, початковим моментом творчого пошуку є аналіз проблемної ситуації. Проблемна ситуація і проблема – поняття досить близькі. Вони характеризуються єдиним походженням: у їх основі лежить інформаційно-пізнавальна суперечність, проте, потрібно відрізнити проблемну ситуацію від самої проблеми. Проблемна ситуація як особливий вид мислительної дії об'єкта і суб'єкта характеризується своєрідним психічним станом, який виникає в учнів через усвідомлення інформаційно-пізнавальної суперечності

і зумовлює необхідність знайти раніше невідомі йому знання, закономірності, способи дії з метою узгодження, пояснення суперечності. Такій ситуації властивий специфічний емоційний стан – подив, зацікавлення. Створюючи на уроці проблемну ситуацію, вчитель повинен чітко уявляти її цілі, а саме: розкривати перед учнями інформаційно-пізнавальну суперечність, розбудити в них пізнавальний інтерес, поставити учнів перед посильними пізнавальними труднощами, які б активізували їхню пошукову діяльність.

У створенні проблемної ситуації використовують бесіду, практичне завдання, фронтальний експеримент. Створення проблемної ситуації завершується її аналізом, у процесі якого учні мають усвідомити проблему. Навчальна проблема – явище динамічне: виявляючи суперечність пізнання, проблема зароджується як “знання про незнання”, як відображення невідповідності до них.

Сприйняття учнями суперечності породжує проблемну ситуацію, і якийсь час проблема існує як її складова частина. Завдяки аналізу проблемної ситуації проблема викристалізовується й усвідомлюється учнями як проблемне запитання, задача або завдання.

Діяльність з усвідомлення проблеми має творчий характер і потребує такого самого підходу вчителя до її організації, вона антипод діяльності за зразком, алгоритмом і не терпить чіткого слідування будь-якому правилу.

По-перше, головна мета діяльності вчителя і учнів на етапі аналізу проблемної ситуації і постановки її проблеми є осмислення проблеми кожним учнем, без чого неможлива його пошукова діяльність.

По-друге, потрібно добре знати структуру цього етапу, володіти пошуковими прийомами, вміти їх комбінувати, керуючись з конкретними педагогічними умовами.

Щоб розвивати у дітей творчу фантазію та дух пошуку, потрібно створювати проблемні ситуації, які змусять дітей мислити, тобто виникне потреба щось зрозуміти.

Обираючи методи навчання, вчитель ураховує тему і мету уроку, його зміст, рівень підготовленості класу, свої індивідуальні особливості. Першим етапом у виборі проблемно-пошукових методів є аналіз змісту і мети уроку. Проблемно-пошукові методи доцільно застосовувати в тих випадках, коли зміст навчального матеріалу:

а) спрямований на формування наукових понять, законів, теорій, має здебільшого теоретичний характер, виявляє причинно-наслідкові зв'язки між явищами;

б) не є принципово новим, логічно продовжує раніше вивчене, на основі якого учні можуть зробити самостійні кроки в пошуку нових знань;

в) посилює для самостійного пошуку школярів, тобто проблемні ситуації, що виникають на основі цього змісту, перебувають у зоні найближчого розвитку пізнавальних можливостей учнів [2, ст. 80].

Є типові проблемно-пошукові методи, під час яких учнів тією чи іншою мірою залучають до пошукової творчої діяльності. Їх можна поділити на дві великі групи: методи колективного розв'язання проблеми та методи її самостійного дослідження.

Методи колективного розв'язання проблеми будуються як діалог учителя та учня. Учні вголос міркують над розв'язанням проблеми, дістаючи в разі потреби своєчасну допомогу від учителя, який спрямовує їхню думку. Найчастіше колективне розв'язання проблеми відбувається у формі бесіди, яка підводить учнів до розв'язання проблеми. Така бесіда у зв'язку з очевидністю її функції може бути названа проблемною, тобто евристичною бесідою.

Методи її самостійного дослідження: учні повинні знайти та осмислити способи розв'язання проблеми. Детермінують, спрямовують цю діяльність проблемні завдання, які пропонує учням учитель. Самостійне розв'язання дослідних завдань потребує активного пошуку, дослідної діяльності, тому досить часто метод самостійного розв'язання проблем учні відносять до дослідних методів.

Розглянемо кожен метод зокрема. Проблемну бесіду найчастіше застосовують під час вивчення нового матеріалу. Колективне дослідження проблеми (а саме відбувається під час проблемної бесіди) є основою осмислення і засвоєння навчального матеріалу. Проблемна бесіда будується вчителем з урахування структури кожного з етапів постановки і розв'язання проблеми, прийомів діяльності вчителя та учнів на цих етапах. Мінусом цього методу в поданні нового матеріалу є складність теми та обмежений час. Проблемну бесіду застосовують з тим, щоб учні усвідомили вузлові питання теми з метою глибшого осмислення її суті. Величезною ж перевагою колективного розв'язання проблеми в процесі бесіди викликає зацікавленість учнів, підвищує емоційність навчання, залучає кожного учня до активного пошуку.

Ще одним із способів колективного розв'язання проблеми є диспут – це діалог-суперечка, яку під керівництвом вчителя ведуть між собою учні з метою подолання суперечності і встановлення істини. Відомо, що в суперечках народжується істина, проте не в суперечці заради суперечок, а в колективному інтелектуальному пошуку, дискусії. Під час дискусії відбувається активний обмін думками, ідеями, гіпотезами. За формою і змістом диспут надзвичайно близький до проблемної бесіди. В основі диспуту, як і проблемної бесіди, лежить інформаційно-пізнавальна

суперечність, проте диспут від бесіди відрізняється яскраво вираженою емоційністю.

Великою перевагою диспутів і дискусій, керованих учителем і спрямованих на розв'язання проблемних питань, є їх велике значення для розумового розвитку учнів, формування їхнього світогляду. Значну увагу потрібно приділити культурі спілкування учнів під час диспуту. Однак у процесі навчання не варто зловживати такою формою розв'язання проблеми як диспут.

Сюжетно-рольова гра – це ще один із способів проблемно-пошукового методу, в її процесі відбувається колективна постановка і розв'язання проблеми. Сюжетно-рольова гра за характером діяльності учнів близька до проблемної бесіди, а ще більше до дискусії. Особливість сюжетно-рольової гри як проблемно-пошукового методу в тому, що завдання будуються на ігровому сюжеті, виконанню завдання надають форми ігрової дії.

Отже, застосування колективних форм розв'язання проблеми (бесід, диспутів, ігор) збуджує думку учнів. По-перше, це пов'язано з бажанням подолати суперечність, розв'язати проблему, по-друге, зумовлюється потягом учнів до активного спілкування. Під час колективного дослідження учні, а інколи і вчитель, по-новому сприймають один одного, глибше розуміють як свої погляди і думки, так і погляди і думки товаришів. Вміле застосування в навчальному процесі проблемної бесіди, диспуту, сюжетно-рольової гри сприяє активізації навчання, підвищує його ефективність.

Тепер розглянемо метод самостійного розв'язання проблеми, який застосовують у навчанні поряд з колективним методом. Причому учні мають знайти і осмислити способи розв'язання проблеми. Детермінують, спрямовують цю діяльність проблемні завдання, які пропонує учитель. Самостійне розв'язання дослідних завдань потребує активного пошуку, дослідної діяльності, тому досить часто методи самостійного розв'язання проблем учені відносять до дослідних методів [5, ст. 42].

Значний інтерес до дослідного методу виник у зв'язку з проблемою розвиваючого навчання, зокрема проблемного навчання. З'являється необхідність і можливість чіткіше визначити суть дослідного методу, його функцію і значення. Надзвичайно важливими є виокремлення таких понять, як ідея дослідного підходу до навчання, дослідний принцип та дослідний метод. Ідея дослідного підходу до навчання, дослідний принцип – основне вихідне положення розвиваючого навчання. Дослідний метод визначається як один із методів проблемного навчання, і передбачає насамперед такий рівень пізнавальної самостійності учня, коли той самостійно формулює навчальну проблему, знаходить спосіб розв'язання і розв'язує її без допомоги ззовні. Проте дослідні методи не можна зводити тільки до розв'язання проблемного завдання. Їх особливості, умови використання потребують наукового аналізу,

окремого дослідження. Самостійне виконання учнями дослідних завдань створює можливість для застосування лише елементів дослідництва у навчанні. Проблемне завдання досить часто конкретизується у формі проблемного запитання, які містять також і більший обсяг інформації. Мінусом цього методу є складність, яка не кожному учневі під силу. Адже, щоб її виконати, вони повинні вміти відчувати та осмислювати проблему, висловлювати припущення щодо її розв'язання, формулювати та доводити гіпотези. Проте значна частина учнів недостатньо володіє цим умінням.

Отже, проблемно-пошукові методи потребують творчого підходу вчителя до навчання. Він повинен вміти гнучко мислити, знаходити найкращий варіант діяльності в конкретних педагогічних умовах, вміти застосовувати найрізноманітніші прийоми мотивації та стимулювання пошукової діяльності учнів. Впровадження у школі роботи проблемно-пошукових методів навчання має свої особливості. Тому впровадження проблемно-пошукових методів навчання і виховання усуває навчання за зразком, за алгоритмом. Проте висока майстерність учителя ґрунтується на глибокому усвідомленні сутності і структури методу, його особливостей, на свідомому оперуванні прийомами діяльності, що властиві конкретному методу, а це вимагає від учителя не тільки високої теоретичної підготовки, а й володіння певними навичками і вміннями. Використання цих методів сприяє підвищенню якості навчання, формуванню в учнів пізнавальних інтересів, творчої активності, та загалом підвищує ефективність навчально-виховного процесу.

1. *Алексюк А. М.* Загальні методи навчання в школі. Київ : Радянська школа, 1981. 205 с.

2. *Бабанський Ю. К., Потапшик М. М.* Оптимізація педагогічного процесу: в питаннях і відповідях. Київ : Радянська школа. 180 с.

3. *Ващенко Г.* Загальні методи навчання : підручник для педагогів. Київ, 1997. 415 с.

4. *Лернер І. Я.* Дидактивні основи методів навчання. Москва, 1982. 189 с.

5. *Момот Л. Л.* Проблемно-пошукові методи навчання у школі. Київ : Радянська школа, 1984. 63 с.

Стаття: надійшла до редколегії 22.08.2021

доопрацьована 05.09.2021

прийнята до друку 08.09.2021

THE ROLE OF PROBLEM-SOLVING METHODS IN TEACHING**Iryna Khlopyk**

*Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
Ivan Franko Str., 24, Drohobych, Ukraine, UA-82100
rektorat_ddpu@ukr.net*

This article reveals the pedagogical concept of “teaching method” – one of the key concepts of didactics, a kind of synthesis of the most important components of the educational process: goals, content, principles, forms of teaching, and educational functions.

The role of teaching methods used for new experimental course Mathematical Linguistics, is still a truly unexplored sector of Pedagogy. Based on modern requirements for teaching methods, we can distinguish three types of teaching and, accordingly, its three structures that historically evolved in the process of social development. There are three types of educational process in a modern school, and each of them should be considered as a subsystem of a single classroom system: informational-reporting, explanatory-illustrative and problem-solving.

Since the founding of the school, scientists have noticed that a large number of teachers and students’ activities are used during a lesson. They were called teaching methods. The first attempts to identify teaching methods were related to the forms of their recognition, which developed a basis for teaching method classification.

Problem-solving method of teaching means the interconnected activity of a teacher and students, which is built on the logic of problem setting with the following search for its solution and aimed at the “discovery” of new knowledge, skills, and abilities by students themselves.

One of the main functions of problem-solving method is the formation of students’ independent thinking, development of their creativity. In order to prepare students to creative activity, it is necessary to involve them in independent problem solving process, searching for solutions and making creative decisions.

Keywords: teaching method, problem-solving method, problem situation, role play, collective research, dispute, hypothesis.